

УДК 821.161.1-142:821(4)

О. Т. ДУБРОВСЬКА

м. Дрогобич

olhadubrovska@yandex.ru

ОБРАЗ НАПОЛЕОНА ДЛЯ ОДИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ОДИ)

У статті наголошується, що постать Наполеона для одичної традиції в європейській літературі має свої особливості та різні способи реалізації у віршах. Це показано на матеріалі російської літератури. Як приклад для розгляду взято оду О. Пушкіна «Наполеон» і триптих Ф. Тютчева «Наполеон». Стверджується, що для вірша Пушкіна є характерними традиційно одичні філософські й історичні узагальнення. Ліричний триптих Тютчева інтерпретований на тлі теми Наполеона у Пушкіна. Триптих Тютчева про Наполеона зберігає певну одичну жанрову традицію, і це свідчить про життя одичної традиції в російській літературі XIX століття.

Ключові слова: наполеонівська тема, одична традиція, лексика високого стилю, ідейно-тематичний комплекс, словесно-образний світ.

«Наполеонівська ода» в європейській літературі має велику традицію, починаючи від французьких од, «Оди до Наполеона Бонапарта» Байрона і завершуючи численними одичними циклами в польській поезії, де наполеонівська тема набула політичного «національно-визвольного» забарвлення, – цикл із п'яти од Каєтана Козьмяна, оди до дня народження Наполеона Казимира Бродзінського і Казимира Яворського, одичні вірші Людвіга Осинського тощо.

Вочевидь, постать Наполеона для одичної традиції в європейській літературі має свої особливості та різні способи реалізації у віршах (суто позитивна в польській літературі, де Наполеон виступає як визволитель, той, хто приніс і дарує свободу; негативне – у літературі російській, бурлескне – в українській, амбівалентне – в інших літературах).

У російській літературі тема Наполеона утверджується, перш за все, у творчості Пушкіна, а згодом – Лермонтова [див. про це докладніше: 5, 332–333]. Як відомо, для Пушкіна Наполеон – «могучий баловень побед», «властитель дум» і одночасно – людина, яка через пиху і гордість стала тираном. Багато в чому ставлення Пушкіна до Наполеона визначається тим, що вони сучасники (у цій же традиції зображує Наполеона Лермонтов).

Як приклад для розгляду візьмемо оду О. Пушкіна «Наполеон» 1821 р. Свого часу Б. Томашевський так говорив про цей твір: «В этой оде он (Пушкин – О. Д.) даёт картину кру-

пнейших событий последних 30 лет. Эта ода творчески связана с позднейшим стихотворением «К морю», в котором мотивы личной судьбы поэта переплетаются с откликами на смерть Наполеона и на смерть Байрона, певца моря. В этом стихотворении Пушкин снова обращается к синкретической теме, объединяющей мотивы личной лирики с размышлениями историческими и философскими» [8, 211]. Таким чином, для вірша Пушкіна про Наполеона характерні традиційно одичні філософські й історичні узагальнення (при тому, що у центрі зображення – доля визначної особистості).

З другого боку, Пушкін використовує у цьому вірші й традиційну одичну строфу, про що дослідники пишуть так: «Применение этой строфы к оде («Наполеон») объясняется тем, что подобная строфа имела и одическую традицию. Так, у Державина этим размером написаны «Благодарность Фелице», «Урна» и несколько других [8, 330].

Оді Пушкіна присвячена велика кількість літератури, та під таким кутом зору, який пропонується в цій статті і спирається на два параметри (ідейно-тематичний комплекс і словесно-образний світ), цей твір не розглядався. Ідейно-тематичний комплекс оди Пушкіна «Наполеон» містить ряд важливих для одичної традиції компонентів:

а) темою твору є життя та діяння визначної особи («Угас великий человек, могучий баловень побед»);

б) твір написаний з приводу смерті Наполеона, але в ньому перед нами проходять усі важливі етапи життя героя;

в) для Пушкіна характерним у цьому творі є подвійне ставлення до Наполеона: як до особи, чия діяльність пов'язана зі волелюбними ідеями у Франції і Європі, та як до завойовника Росії;

г) у творі звучить характерне для одичного жанру уславлення держави – Росії:

«Россия, бранная царица.

Вспомни древние права!

Померкни, солнце Аустерлица!

Пылай, великая Москва!

Настали времена другие,

Исчезни краткий наш позор!

Благослови Москву, Россия!

Война по гроб – наш договор!» [6, 164].

Одночасно саме на ідейно-тематичному рівні Пушкін вирішує проблему героїчного минулого Росії, віру в її перемогу над Наполеоном. Образний світ вірша «Наполеон» теж пов'язаний із характерною для одичного жанру образною системою. Разом з образом Наполеона у творі зустрічаємо образи свободи, образи Росії і Франції репрезентовані високою одичною лексикою: «добыча славы», «забыв надежды величавы», «пир обильный», «полнощный парус». Зазначимо, що у вірші взагалі переважає лексика високого стилю. Деякі з образів оди «Наполеон» можна назвати своєрідними «штампами» для цієї традиції; це стосується, перш за все, образу «орла» – найпоширенішого персоніфікованого символу Наполеона для європейської літератури (до нього звернеться пізніше і Тютчев).

Разом з тим, слід сказати про певні відхилення від одичної традиції у Пушкіна. Згадаймо хоча б рядки про особисте життя Наполеона – тема нехарактерна для оди:

«Забыв войну, потомство, трон,

Один, один о милом сыне

В унынье горьком думал он» [6, 165].

Як видно з наведених прикладів, запропоновані в нашій роботі два параметри для характеристики одичного жанру (ідейно-тематичний комплекс і словесно-образний світ твору) є важливими носіями жанрової традиції і можуть розглядатись як незмінні складові жанрової еволюції оди в літературі.

Вони відображають тип поетичного світу і тип поетичного тексту в їх взаємопереходах.

Пушкінська ода «Наполеон», поза сумнівом, була знайома Тютчеву, і вже тому його ліричний триптих «Наполеон» повинен бути інтерпретованим на тлі теми Наполеона у Пушкіна, на тлі пушкінської оди. Користуючись визначенням Тинянова, можемо твердити, що у випадку Тютчева перед нами не просто ліричний триптих, а «монументальні уламки» оди.

У центрі ідейно-тематичного комплексу ліричного триптиха Тютчева «Наполеон» – постать Наполеона. Уже цей факт, коли предметом ліричного вірша є осмислення діянь видатної особи в історії, свідчить про одичну традицію. Коли йдеться про конкретні ідейно-тематичні орієнтації та традиції Тютчева щодо постаті Наполеона в жанрі оди, то, очевидно, крім Пушкіна, перш за все, слід згадати «Оду до Наполеона Бонапарта» Байрона. Особливо близькими до тютчевських є контрастичні порівняння в оді Байрона, використані поетом для зображення характеру Наполеона:

«По всьому! Вчора незбагненний

Півбог-володар, страх царів,

Сьогодні ти – щось безіменне...

Як од ганьби ти не згорів!..

І це володар ста сотень тронів,

Що йшов по трупах легіонів?

Так низько падав стрімголів» [1, 87].

Загальний тон оди Байрона задає вже епіграф з Ювенала – питання про вагу праху Ганнібала: «скільки потягне фунтів грізний вождь?». Філософська проблема смерті величної постаті в історії, смерті, що зрівнює у правах всіх, порушується і в оді Тютчева.

У Тютчева образ Наполеона постає в трьох аспектах, котрі відповідають композиційним складовим вірша. У першій частині Наполеон осмислюється як син Французької революції, у другій – як людина, в душі якої не можуть жити в мирі два демони, нарешті, третій вірш – містичні роздуми про значення Росії для долі Наполеона. Протириччя постаті Наполеона в зображенні Тютчева особливо видно на початку другого вірша:

«Два демона ему служили,

Две силы чудно в нем слились:

В его главе – орлы парили

В его груди – змии вились...
 Ширококрылых вдохновений
 Орлиный, дерзностный полет,
 И в самом буйстве дерзновений
 Змеиной мудрости расчёт» [9, 116].

Таким чином, характерний для оди пафос оспівування величної постаті у Тютчева зберігається тільки наполовину, другу половину (для класичної оди тут традиційно в легкій формі давалися повчання видатним особам, навіть монархам, згадаймо оди Ломоносова) складає опис власне «другого демона» Наполеона, демона зла. Таке розв'язання проблеми дозволяє говорити про традиції філософської оди у Тютчева, властиво – про синтез суспільно-політичної та філософської од.

Одична традиція в цьому уривку Тютчева простежується і на рівні деяких конкретних образів. Таким, чисто одичним, наприклад, є образ орла: «начиная с Симеона Полоцкого символика орла станет в истории русской поэзии яркой приметой одического стиля» [7, 138].

Повертаючись до характеристики ідейного світу Тютчева, зазначимо, що для поета причина поразок Наполеона, як видається, криється в тому, що

«Сын Революции, ты с матерью ужасной
 Отважно в бой ступил – и изнемог в борьбе...
 Не одолел ее твой гений самовластный!
 Бой невозможный, труд напрасный!
 Ты всю её носил в самом себе» [9, 116].

«Он был земной, не божий пламень,
 Он гордо плыл – презритель волн, –
 Но о **подводной веры камень**
 В щепы разбился утлый челн» [9, 117].

Звичайно, у Тютчева *одичне* існує лише як пам'ять жанру, як дуже своєрідна традиція, поєднана з власне тютчевським світобаченням. Загальною формою лірики Тютчева стає філософський вірш, у якому власне одична традиція відчутна, перш за все, на рівні образного осмислення проблем: людина – Бог, людина – фатум, людина – історія.

Через усю поезію Тютчева проходить містичний образ Долі в різних її іпостасях: чи то «подводной веры камень», чи то «тревожный дух», чи то «освящающая сила, непостижимая уму». Цей релігійно-містичний аспект відобра-

жає традицію власне релігійної оди у Тютчева, і, таким чином, до елементів суспільно-політичної та філософської оди у поета долучаються «монументальні рештки» релігійної оди.

Тютчевські тропи і фігури по-особливому символічні та семантично навантажені. Скажімо, образ «освящающая сила, непостижимая уму». «Непостижимый» – узагалі тютчевське слово в тому сенсі, що в поетичній концепції Тютчева воно визначає ставлення людини до навколишнього світу, до законів природи й історії. Це ті сутності, котрі не підвладні розумові, людський розум не здатний їх ні збагнути, ні розгадати. Саме звідси такі тютчевські концепти, як «молчи, скривайся и таи и чувства и мечты свои», «мысль изреченная есть ложь», «не то, что мните вы, природа» тощо.

Але складність інтерпретованого уривку полягає в самому поєднанні: «освящающая сила, непостижимая уму», те, що розумові не підвладно, виявляється освячувальною силою. Поетична концепція Тютчева освячує надлюдські сили, що правлять історією та природою, слово поета здатне лише привідкрити цей універсальний сенс, але не розгадати його. Таке філософське світобачення, безумовно, є свідченням одичної традиції в поезії.

Зауважимо, що тема самої Французької революції теж є характерною для одичного жанру як тема визначної події в історії. Цій темі у Тютчева присвячено перший вірш циклу. Другий вірш триптиха змальовує власне особу Наполеона з її протиріччями, третя поезія присвячена темі «Наполеон і Росія»:

«И ты стоял – перед тобой Россия!
 И, вещий волхв, в предчувствии борьбы,
 Ты сам слова промолвил роковые:
 «Да сбудутся её судьбы!..»
 И не напрасно было заклинанье:
 Судьбы откликнулись на голос твой!..
 Но новою загадкой в изгнанье
 Ты возразил на отзыв роковой...» [9, 117].

Традиційною для оди є й тема війни. Части наполеонівська тема поєднувалася з батальною проблематикою в одичній поезії. Цю думку так обґрунтовував і пояснював Борис Ейхенбаум: «Тема войны, имеющая устойчивую одическую традицию (предмет «сладкозвучных лир») и традицию батальной

романтики (безумные удалцы, выказывающие чудеса храбрости, и мрачные «байронические» герои, ищущие смерти или вершащие месть на поле брани), связывается в русской и французской литературах конца XVIII – первой трети XIX века с системой штампов, придающих войне ореол героики и красоты. Если учесть к тому же, что наполеоновская эпоха внесла в военные действия добавочный элемент эстетического (Наполеон стремился превратить сражение в грандиозное театральное действие), станет ясно, какая творческая энергия и смелость требовались от писателей для деэстетизации войны» [10, 207]. Таким чином, в ідейно-тематичному комплексі триптиха Тютчева «Наполеон», у більшості його аспектів, чітко простежується одична традиція.

Щодо словесно-образного світу аналізованої поезії, то слід сказати, що він характеризується, з одного боку, теж традиційними для оди образами, метафорами, порівняннями: «гений самовластный», «бой невозможный», «ширококрылые вдохновения», «змеиной мудрости расчёт», «освящающая сила, непостижимая уму», «вещий волхв» тощо. І в більшості випадків це традиція високої поезії, з її старослов'янською лексикою. Це той образний світ поезії Тютчева, що найбільш адекватно відповідає ораторському характерові його політичних віршів, котрі мають «свого рода ораторский характер, написаны в форме живых непосредственных обращений не только к некоему собеседнику, но подчас и к целой аудитории – единомышленников, противников» [2, 14].

Через перелічені аспекти у Тютчева вступає «пам'ять жанру», та одночасно вона стає реалізацією своєрідності поетичного світобачення, поетичної філософії історії: «Так внутри отдельного стихотворения обнаруживается устойчивая родо-жанровая основа, не просто концентрирующая в себе «память», живущую в любом эстетическом организме, но и приоткрывающая конкретную значимость данного произведения» [3, 91].

Але з другого боку, у випадку триптиха «Наполеон» перед нами романтичне, власне тютчевське, осмислення історії, таке зображення видатної особистості, при якому «культ личности сопровождается ее романти-

ческой критикой» [див. докладніше: 4, 169–180]. Постаць Наполеона показана в характерній для одичного жанру ситуації, котра відтворює космічний характер і космічний контекст історичних подій. Наполеон не тільки між Францією і Росією, герой поезії Тютчева – між життям і смертю, його душа після смерті не знає спокою:

«Года прошли – и вот, из ссылки тесной
На родину вернувшийся мертвец,
На берегах реки, тебе любезной,
Тревожный дух, почил ты наконец...
Но чуток сон – и по ночам, тоскуя,
Порою встав, он смотрит на Восток,
И вдруг, смутясь, бежит, как бы почуя
Передрасветный ветерок» [9, 117].

Таємниця постаті Наполеона переростає в таємницю законів, що правлять світом, у таємницю космосу. Наполеон стає уособленням таємниці космосу, його доля і його діяння настільки не підвласні людському розумінню, наскільки непідвласні зазначені вище містичні образи – «подводной веры камень», «тревожный дух», «освящающая сила, непостижимая уму». Це роздвоєння світу у Тютчева на те, що можна збагнути розумом і чого не можна збагнути, презентує варіант романтичної концепції людини і світу.

Як видно з наведеної інтерпретації, ліричний триптих Тютчева про Наполеона зберігає певну *одичну* жанрову традицію (традицію суспільно-політичної, філософської та релігійної оди), і це свідчить про життя одичної традиції в російській літературі XIX століття. Разом з тим, розглянутий триптих Тютчева вписується в іншу традицію – традицію віршів про Наполеона в російській літературі, пропонуючи своє, філософське, тютчевське осмислення ролі видатної особистості в історії.

Список використаних джерел

1. Байрон Дж. Г. Лірика / Дж. Г. Байрон. — К.: Дніпро, 1982. — 150 с.
2. Благой Д. Гаврила Романович Державин / Д. Благой // Литература и действительность. — М.: Худож. лит., 1959. — 515 с.
3. Гиршман М. М. Анализ поэтических произведений А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Ф. И. Тютчева / М. М. Гиршман. — М.: Высшая школа, 1981. — 111 с.
4. Касаткина В. Н. Романтизм Ф. И. Тютчева / В. Н. Касаткина // Русский романтизм. — М.: Высшая школа, 1974. — С. 169–180.
5. Лермонтовская энциклопедия. — М.: Сов. энцикл., 1981. — 784 с.

6. Пушкин А. С. Собрание сочинений : в 10 т. — М. : Худож. лит., 1974. — Т. 1. : Стихотворения 1813—1824. — 744 с.
7. Сазонова Л. И. Поэзия русского барокко : (вторая пол. XVII — начало XVIII в.) / Л. И. Сазонова. — М. : Наука, 1991. — 264 с.
8. Томашевский Б. В. Пушкин: Работы разных лет / Б. В. Томашевский. — М. : Книга, 1990. — 672 с.
9. Тютчев Ф. И. Лирика : в 2 т. — М. : Наука, 1965. — Т. 1. — 1965. — 445 с.
10. Эйхенбаум Б. М. От военной оды к «гусарской песне» // О поэзии. — М. : Сов. писатель, 1969. — С. 148—168.

O. DUBROVSKA

Дрогобыч

THE PECULIARITIES OF THE IMAGE OF NAPOLEON FOR THE ODE TRADITION IN EUROPEAN LITERATURE (BY THE EXAMPLE OF THE RUSSIAN ODE)

In the article it is pointed out that the figure of Napoleon for the ode tradition in European literature has its peculiarities and different ways of the implementation in poems. It is demonstrated on the example of Russian literature. The ode «Napoleon» by Pushkin and the triptych «Napoleon» by Tiutchev were taken as examples for investigating. It is stated that traditionally ode philosophical and historical generalizations are characteristic for the poem by Pushkin. The lyrical triptych «Napoleon» by Tiutchev is interpreted against the background of Pushkin's Napoleonic theme. The given interpretation shows that the lyrical triptych by Tiutchev about Napoleon keeps a certain ode genre tradition that testifies to the life of the ode tradition in 19th century Russian literature.

Key words: napoleonic subject, ode tradition, vocabulary of lofty style, ideological and subject complex, verbal and figurative world.

O. T. ДУБРОВСКАЯ

г. Дрогобыч

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗА НАПОЛЕОНА ДЛЯ ОДИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ В ЕВРОПЕЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА ПРИМЕРЕ РУССКОЙ ОДЫ)

В статье подчеркивается, что личность Наполеона для одической традиции в европейской литературе имеет свои особенности и различные способы реализации в стихах. Это показано на материале русской литературы. Для рассмотрения взяты ода А. Пушкина «Наполеон» и триптих Ф. Тютчева «Наполеон». В статье утверждается, что для стихотворения Пушкина характерными являются традиционно одические философские и исторические обобщения. Лирический триптих Тютчева интерпретирован на фоне темы Наполеона у Пушкина. Триптих Тютчева о Наполеоне сохраняет одическую жанровую традицию, что свидетельствует о жизни одической традиции в русской литературе XIX века.

Ключевые слова: наполеоновская тема, одическая традиция, лексика высокого стиля, идейно-тематический комплекс, словесно-образный мир.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2015